

SZEMLE

„Je lègue ma bibliothèque à ...” Dons et legs dans les bibliothèques publiques, Actes de la journée d'études annuelle „Droit et patrimoine” organisée le 4 juin 2007 à l'École normale supérieure Lettre sciences humaines, Lyon, par l'École nationale supérieure des science de l'information et des bibliothèques et le Centre de conservation du livre, sous la direction de Raphaële Mouren, Arles, 2010, Atelier Perrousseaux (Kitab Tabulae), 222 l.

Kitab tabulae – az arab szó „kitab”, kéziratot (könyvet) jelent, a latin szó pedig ismert nyelvünk hagyományából is, „írotábla”. Az arles-i *Centre de conservation du livre* Stéphane Ipert szerkesztésében azért indította útjára a sorozatot 2005-ben, ezzel a két szó összetételével jelzett címmel, hogy felhívja a figyelmet a nyugati-kereszténységen kívüli, kevésbé figyelemre méltott írott kulturális örökségre. Az eddig megjelent nyolc kötetből hat foglalkozik ennek az írásbeliségnek a történetével (a dél-algériai Touat kézirat, muszlim kéziratok és könyvtárak, az európai gyűjteményekben őrzött berber kéziratok, az antik egyiptomi, illetve a kínai írás), illetve az írott örökség kelet-nyugati hagyományozásának mechanizmusával. Egy kötet helytörténetnek mondható, hiszen a provençe-i 18. századi könyveket és olvasóikat mutatja be, egy pedig – a most ismertetett – magángyűjteményeknek közgyűjteményekbe kerülését, a hagyományozás formáit írja le esettanulmányokon keresztül.

A könyvek gyűjtését az egyes könyves emberek különféleképpen nézik. Az antikvárius biztatja a gyűjtőt, hogy csak sok mindent gyűjtsön össze, az örököse majd eladja, és a könyvek közvetítésével

ő is haszonhoz juthat. A könyvtáros azért izgul, hogy mindig legyen valaki, aki speciális könyvgyűjteményét a nyilvános könyvtárra hagyja, vagyis a művek kiválasztásának, fizikai rendbetételének a gondját a gyűjtő leveszi a könyvtáros válláról. Mert a magánkönyvtárban – a történelem tanulsága ez – általában elérkezik az a pillanat, amikor sok lesz a könyv, túl sok, és a tulajdonos családjának egy generációja úgy látja, hogy nincsen értelme a megelőző generációk érdeklődésének megfelelő nagy értéket képviselő, de egyben nagy gondot okozó gyűjteményt a család kezelésében tartani. Sokszor a gyűjtő maga is rádöbben arra, hogy érdeklődésével, gyűjtő szenvedélyével magára maradt a családban, és utódainak csak gondot okozott a könyvtár gazdagításával, halála után a gyűjtemény a széthullás veszélye fenyegeti. Ezt megelőzendő, de más, általában nemes szándéktól vezérelve, magángyűjteményét a közösség javára ajánlja fel.

Raphaële Mouren a *Kitab Tabulae* sorozatban egy olyan esettanulmány-csokrot adott közre, amelyben számos érdekes, tanulságos esettel találkozhatunk. De nem csupán ezzel. Megszólal az a könyvtáros is, aki megkapja a gyűjteményt (Marie Cornu, *Conserver, exposer, transmettre: les libéralités avec charges*). Nem azért, hogy ünneprontó legyen, hanem azért, hogy elmondja, milyen terhet jelent az adományozó szándéka (a gyűjtemény egyben tartása, használatának, a könyvtár szokásaitól eltérő szabályozása), a gyűjteménynek az összes szerzői és személyi jogi előírást betartó használatása, fizikai megőrzése, ápolása. A speciális gyűjtemények feldolgozása, a jövő számára részletes megmutatása specializált ismereteket kíván. A szerencsés könyvtárak, amelyek az ajándékot kapják, általában nem alkalmaznak

ilyen szakembereket. Ezért is történhet az, hogy a könyvadomány valóban professzionális szintű feldolgozása sokszor évszázadokat várat magára. Gondoljunk csak az ebben a kötetben olvasható történetre, ahogy az 1612-ben elhunyt Jacques Bongars könyvtára Bernbe, a Városi Könyvtárba került (Patrick Andrist, *Le legs de Jacques Bongars, le don de Jakob Graviseth et la part de la Burgerbibliothek Bern*). Bongars könyvtára nekünk, magyaroknak is fontos, hiszen a kiváló humanista több magyar kapcsolattal is bírt, Johannes Sambucuson kívül találkozhatott Szántó Arator Istvánnal, amikor meglátogatta Rómában Fulvio Orsinit (Arator ekkor Orsininak dolgozott, a Polybios-kiadáshoz collacionált egy kódexet a Vatikáni Könyvtárban). Bongars konstantinápolyi útja sem nélkülözi a magyar kapcsolatot. Könyvtárában őrzött kéziratoknak csak az elmúlt években jelent meg a részletes katalógusa (Patrick Andrist, *Les manuscrits grecs conservés à la Bibliothèque de la Bourgeoisie de Berne – Burgerbibliothek Bern, Catalogue et histoire de la collection*, Dietikon-Zurich, 2007, Urs Graf Verlag) és derült ki, hogy Zsámboky János hiába várta vissza a neki kölcsönadott (88, 111–112.) kódexét. Patrick Andrist végig követi a Bongars-hagyaték hányattatását, hiszen a hagyományozás körülményei, és a könyvtár történetének változásai (jogi státusz változása, összevonás) bonyolítják a történetet.

Genova nyilvános könyvtára 1824-ben nyílt meg a város polgárai előtt (Laura Malfatto, *Quatre siècle de dons et de legs à la bibliothèque Berio de Gênes*). A könyvtár alapja az a gyűjtemény, amelyet Carlo Giuseppe Vespasiano Berio (1713–1794) apát gyűjtött össze, és hagyott unokaöccsére, Vincenzo Beriora (meghalt 1812-ben). Az ő örököse már nem tudta fenntartani a gyűjteményt, így Szardínia királyára hagyta (Genova ekkor ehhez a királysághoz tartozott). A király, hasonló okokból, a városnak adta a gyűjteményt, és hogy mennyire nagy gond egy akármilyen értékes ajándék, jól mutatja, hogy a könyvtárat végül csak 1824-ben vette át a megajándékozott közösség. Hallatlan kincsekkel, hiszen Berio apát tudományos érdeklődése nagyon modern volt, a felvilágosodás első rangú szerzői mind jelen voltak a gyűjteményében. A 19. század végén, Amerika felfedezésének 500. évfordulóját ünnepelte a világ. Kolumbusz szülővárosának

könyvtára költségűjteményt alakított ki a vele kapcsolatos dokumentumokból. A század legvégén Guiseppe Baldi saját, számos ritkaságot magáénak tudó könyvtárát a városra hagyta, és egy újabb évszázad múltán Paolo Emilio Taviani hasonlóan döntött. Így a Berio gyűjteményen kívül a városi könyvtárban kialakult a másik jelentős tematikus egység, a 'Documenta Colombiana'. A hagyatékok, adományok más kisebb tematikus állományrészeket is létrehozhatok: orvosi szakgyűjteményt, művészeti gyűjteményt, és egy Dante-dokumentumokra specializálódott könyvtárat is (Evan Mackenzie). A második világháború végén egy nagy tűzvész jelentős könyvvállományt elpusztított, egy új épületre volt szükség, ami csak 1956-ban készült el. A város polgárai nem csupán az újjáépítést segítették, hanem jelentős könyvhagyatékok érkeztek a veszteség pótlására. A könyvtár adminisztrációjában, illetve működtetésében az adományok elhelyezésére, használatására vonatkozó feltételeinek teljesítése folyamatos feladatokat jelentenek. Ezek teljesítése azonban öröm is, hiszen a nem egészen két évszázada alapított könyvtárról mégis tud a szakértő olyan címmel írni, amely kiemeli azt a tényt, hogy több mint négyszáz év öröksége halmozódott fel így Genovában.

Az alapító atyák, az adományok tevői gyakran hosszú időre megszabják azt, hogy az általuk a közösség számára nyilvános használatra átengedett könyvtárakat milyen feltételekkel lehet használni, és eleve korlátozzák az adományukkal létrejövő intézmények mozgásterét. A kötet szerkesztője, Raphaële Mouren egy hasonló esetet mutatott be részletesen akkor, amikor megírta Méjanés márkí könyvtárának, illetve a Méjanés márkí Könyvtárnak a történetét. (Előbbi egy magánkönyvtár, utóbbi pedig az alapítóról elnevezett intézmény.) Pontosabban ennek fő vonalait, ahogy a szerző mondja. Azonban a történet abból a szempontból teljes, hogy egy hagyaték, annak kezelése, milyen évszázadokra nyújtó feladatot ad a könyvtárnak, mint intézménynek (*La bibliothèque Méjanés: le legs du Marquis de Méjanés et ses conséquences*). A szóban forgó gyűjtemény vetette meg az Aix-en-Provence-i városi könyvtár alapjait (1810-ben lett nyilvános könyvtár), arra az örökségre alapozva, amelyet Jean-Baptiste de Piquet, marquis de Méjanés hagyott a városra.

Joggal beszél Stéphane Ipert sajátos jogi helyzetről a Calvet Múzeum könyvtára esetében (*La bibliothèque du Musée Calvet d'Avignon de 1789 à aujourd'hui: une situation juridique originale*). Az 1810-ben elhunyt Esprit Calvet könyvtárát és gyűjteményeit szülővárosára hagyta. Közel 1400 könyvritkaság, 12 ezres éremgyűjtemény, antik vázák, szobrok stb. Az ötlet, hogy Avignonban nyilvános könyvtárat alapítsanak, nem volt új, hiszen maga Calvet is tervezte a forradalom előtt is, sőt, a környék főpapjai aktív lépéseket tettek ebbe az irányba: François-Maurice de Gonteri (1705–1742) érsek teljes könyvtárakat vásárolt meg erre a célra, egyesítve kolostori könyvtárakkal. A könyvanyag együtt volt a nyilvános könyvtár megnyitására, amikor bekövetkezett a forradalom, és az összegyűlt könyvvállományt, mint egyházi és nemesi javakat, konfiskálták, létrehozva a „népkönyvtári elosztó központot” (*dépôt littéraire*). A forradalom elől a városból elmenekült Calvet később hazatért, és Avignonban is halt meg. Halálakor a konfiskált könyvvállomány mellett – amely mindenütt Franciaországban egy új, városi nyilvános könyvtári alapjául szolgált –, mint a közkönyvtár alapja, ott volt az ő hagyatéka is. Az a paradox helyzet alakult ki, hogy a közösségi szándékot kifejező forradalom ugyanazt akarta, mint azok a magán-személyek, akiknek a tulajdonát ugyanazon cél jegyében elkobozták. Csakhogy ez a dokumentum együttes köztulajdonként „állami” volt (*domain public national*), és nem helyi (*domain public municipal*). A Stéphane Ipert tanulmányában végig követi azt a történetet – és ezzel vázlatát adja Avignon könyvtár- és múzeumtörténetének is –, ahogy a következő két évszázadban az egyes gyűjteményeket hivatalosan nevezték, ahogy ez a dokumentumegyüttes több más múzeumi és könyvtári gyűjteménnyel kiegészült, és kiépült mellette az a szervezet, amely ezt az egészet működteti.

Jacques Doucet (1853–1929) minden bizonnyal a valaha élt mecénások közt az egyik legnagyobb és egyben a leginkább műértő is volt. Két nyilvános könyvtárat is alapított, amelyek történetén keresztül Martine Poulain (*„C'est toujours en avnt que je veux voir”: Les deux joyaux intellectuels de Jacques Doucet*) érzékelteti, hogy a nagyszabású adomány egy közintézmény (ez esetben a párizsi egyetem) életében milyen örömet, lehetőséget,

gazdagodást jelent, és egyben megoldhatatlan feladatot is okoz. 1912-ben, amikor Doucet az első könyvtárát, egy művészeti és művészettörténeti gyűjteményt a párizsi egyetemnek adományozta, és akkor, amikor az első világháború után intézkednie kellett a gyűjtemény fenntartásáról, használatásáról, egyben tartásáról, és arról, hogy ne költöztessék el Párizsból, nem gondolta, ha mai *'Bibliothèque d'art et d'archéologie'* majd 2014-ben is az általa megszabott feltételek teljesítésének örvendetes, és egyben nehéz feladatával küzd. A francia könyvtárügy, és a párizsi kulturális élet büszkesége, a *'Bibliothèque littéraire'*, ma alapítójának, Jacques Doucetnak a nevét viseli, aki halálakor hagyta az új, 1916-tól kialakított irodalmi gyűjteményét az egyetemre. A mai büszkeség története során mindig is a személyzet hiányával, a fenntartásához, nyitva tartásához és főként gyarapításához soha nem volt elegendő pénz.

A könyvtárak történetében, de azt hiszem általában a kulturális alapítványok történetében is, kivételes hely illeti meg Aumale herceg adományát, amellyel az *'Institut de France'*-ot ajándékozta meg. Emmanuelle Tollet, aki ma Párizs Történeti Könyvtárának (*Bibliothèque historique de la Ville de Paris*) munkáját irányítja, maga is vezette a Chantilly Kastélyi könyvtári gyűjteményeit, erről a történetről számol be írásában: *La donation de la Bibliothèque du Château de Chantilly à l'Institut de France*. Az adomány tárgya nem egyszerűen a könyvtár, hanem a kastély, annak teljes berendezése, művészeti gyűjteményeivel, továbbá a kastélyhoz tartozó kert, a parkerdő és a birtokok. E hatalmas birtok utolsó magántulajdonosa, Henri d'Orléans, duc d'Aumale, a 19. század végén ajándékozta a francia állami intézménynek. A könyvtár két nagyobb egységből tevődik össze: a 16. század elejétől, az akkori tulajdonos, Anne de Montmorency bibliofil ízlésének köszönhetően az egyik leggazdagabb reneszánsz kódexgyűjtemények egyike alakult itt ki, amelyet az örökösök folyamatosan gyarapítottak. 1632-ben XIII. Lajos konfiskálta az ellene összeesküvő Henri Montmorency vagyonát, Chantillyt megtartotta magának. 1643-ban azonban a kivégzett összeesküvő nővére visszakapta a király özvegyétől, és házasságával férje családjához, a Bourbon-Condé hercegekhez került. Az utolsó, örökös nélkül elhunyt herceg

(1830) Henri d'Orléans, duc d'Aumale-t választotta örökösül, így a második nagy egység az ő gyűjteményeiből áll. Az 1897-ben elhunyt herceg az 1884-ben íratott végrendeletében hagyta a birtoktestet, ingó és ingatlan vagyonának e részét az 'Institut de France'-ra. A herceg szerint ez volt az intézmény, amely független tudott maradni az olyan ingatag, folyton változó politikai erőterben is, mint amilyen az ő életében a francia politika volt. Az örökség gazdagodást, de komoly feladatokat is rótt a megajándékozott intézményre. A mai napig biztosítani kell a teljes birtok együttes egységét, a gyűjtemények hozzáférhetőségét, ugyanakkor az épületek és a berendezés megváltoztathatatlanságát is.

MONOK ISTVÁN

Farkas Ferenc: A jázsági nyomdák krónikája 1867–1949. Budapest–Jászberény, Jászok Egyesülete, 2010, 591 l.

A színvonalas helyismereti kutatás nélkül lehetetlen köztörténetet írni. Így van ez az egyes szakmák történetével kapcsolatban is. A források teljességre törekvő felkutatása – a helyismereti irodalom szintjén – számos személyes, családi motívációt rejt, ismeretük pedig személyes, családi büszkeséget. A jászok esetében ez a büszkeség kiterjed arra a büszke közösségre, amelynek hagyományápolása több szakterület történetének feldolgozását segítette elő az elmúlt időkben. Údító dolog látni, hogy a néphagyományok feltárása, megismertetése és ápolása mellett a közösség tagjai figyelmet szentelnek a közülük kikerültek szellemi tevékenységének elismerésére is, és ennek megfelelően a Jászság területén működő intézmények – így a nyomdák – történetét is fontosnak tartják nyomon követni.

Az 1848. évi XVIII. törvénycikk 41. paragrafusa szerint „melly nyomdatulajdonos bármely nyomtatványra nevét és lakát ki nem teszi, vagy álnevet tesz ki”, 100 forintig terjedő bírságra számíthatott – sőt, ha nyomtatvány sajtóvétséget foglalt magában, a szerző büntársának tekintették és akként is büntették.

A korabeli szakmai folyóiratokban sok „morgolódás” látott napvilágot ez ellen a szigorú szabályozás

ellen. Szerzőik többnyire azzal érveltek, hogy teljesen fölösleges (és sokszor nem is esztétikus) az impresszumot feltüntetni olyan típusnyomtatványokon, amelyek nem hordoznak politikai tartalmat. Mégis a forradalom sajtótörvényének, és az azt követő továbbiaknak, mint például az 1914. évi XIV. törvénycikknek (amely szerint immár a sokszorosító vállalatért felelős személy neve is feltüntetendő volt) köszönhetjük, hogy a 19. század közepétől kezdődően viszonylagos biztonsággal nyomom követhetők a nyomdai termékek Magyarországon.

Mivel sajnos sok esetben – főleg a kisebb nyomdák esetében – nem, vagy nagyon hiányosan maradtak fenn a vállalkozásokra vonatkozó levéltári anyagok (iparüzési engedélyek, szerződések, számlák), magukhoz a nyomtatott termékekhez kell fordulnunk adatokért. Ezt a rendkívül nehéz, fáradtságos és óriási türelmet igénylő munkát vállalta Farkas Ferenc, amikor a Jászság nyomdáinak történetét megírta.

A vaskos (kis híján hatszáz oldalas) kötet városenkénti bontásban, ezen belül pedig időrendben veszi sorra a kisebb és nagyobb cégeket. A legnagyobb terjedelmet (közel háromszáz oldalt) természetesen Jászberény foglalja el, de a szerző ugyanazzal a lelkiismeretes precizitással dolgozza fel Jászapáti, Jászárokszállás, Jászladány vagy Jászfényszaru legkisebb nyomdáját is. Pontosan meghatározza az egyes vállalkozások tevékenységének ismert időtartamát, bemutatja a tulajdonosokat és üzletvezetőket, lokalizálja a nyomdák épületeit. (Ehhez sokszor általa felkutatott rokonoktól, leszármazottaktól származó, utolsó pillanatban feljegyzett adatokat használ fel.) Először a cég által előállított „kenyéradó” termékkel, a helyi lapokkal foglalkozik (ha volt ilyen): felsorolja a szerkesztőket, jellemzi a munkatársak gárdáját, a rovatokat és a cég reklámjait. Ezután időrendben sorra veszi a nyomda összes jelenleg ismert termékét, a végére hagyva a datálatlanokat.

A választott időhatárok (1867–1949) gazdaságtörténeti szempontból ideálisak. A kiegyezéssel létrejövő modern vállalkozási környezet (amelyet a hamarosan megszülető 1872. évi VIII. törvénycikk, vagyis az ipartörvény kodifikált) tette lehetővé, hogy ne csupán néhány nagy központban működjenek nyomdák, hanem szinte robbanásszerűen az